

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/4—5

БЕОГРАД
1990.

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 4—5 (1990)

САДРЖАЈ

Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у уставу СР Хрватске)	197
Рад на осавремењавању наше правописне норме (МИТАР ПЕШИКАН)	200
Прилог дискусији о описним и односним придевима у српскохрватском језику (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	214
Обликовање вокатива једине именичке I деκлинације у књижевним текстовима XX века (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	224
О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трним партиципима (ВЛАДИМИР П. ГУДКОВ)	241
Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	246
Фонолошка структура риме и неки аспекти њене реализације у поезији Десанке Максимовић (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	262
Рјечници језика писаца — велики задатак наше лексикографије (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	288
Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама (ДАНКО ШИПКА)	295
Из историје српскохрватског израза (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	302
Још једном о творбеном статусу именица <i>баснодром</i> , <i>ракетодром</i> (ГАЛИНА ТИРТОВА)	309
Регистар	313
Садржај XXVIII књиге <i>Нашег језика</i>	330

Милорад Дешић

(Филолошки факултет, Београд)

РЈЕЧНИЦИ ЈЕЗИКА ПИСАЦА — ВЕЛИКИ ЗАДАТАК НАШЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

У чланку се говори о значају речника језика писаца, о њиховим типовима и начину обраде, као и о неким проблемима који су у вези с писањем и издавањем оваквих речника.

1. У свјетској лингвистици и у нашој давно се схватило да је потребно проучавати језик писаца. Језички феномен посматран је из различитих углова, а проблемима лексике посвећивало се све више пажње. Показало се да књижевно дјело или пак цјелокупно пишчево стваралаштво може да послужи као грађа за различите студије из лексикографије: о односу основног и фигуративног значења, о полисемији, о употреби домаћих и страних ријечи итд. Иста та дјела погодан су материјал и за лексикографске радове, за рјечнике.

2. Лексика узета из књижевних остварења заузима значајно мјесто у рјечницима општег типа. Али овом приликом неће бити ријечи о њима него о рјечницима језика писаца. Они из више разлога заслужују да буду предмет расправљања.

У рјечнику језика писца објашњене су ријечи из свих књижевних дјела, из преписке и сл. односно само из одређеног дјела. Он нам омогућава да боље упознамо језик и стил писца, да истовремено дођемо до корисних података о особинама књижевног језика епохе у којој је аутор стварао, да лакше утврдимо ауторство непотписаних дјела, чак да сазнамо какав је пишчев став према неким појавама у друштву и према животу уопште.

С обзиром на то да нема друштва које би могло материјално да помаже израду рјечника језика свих писаца, нити има средине која располаже толиким бројем лексикографа, неопходних за тако

обиман посао, намеће се питање избора писца. Ваљало би свакако поћи од признатих умјетника ријечи, од оних чије стваралаштво, по општем мишљењу културне јавности, стварно има веома високу вриједност. Требало би узети у обзир и оне књижевнике који, гледано у цјелини, не спадају у најбоље, али су значајни за одређени период у историји књижевности односно за одређени жанр. Може се примијенити и лингвистички критеријум: обрађује се лексика истакнутих књижевних стваралаца у оквиру једне језичке епохе. Послије избора писца неопходно је предвидјелити се за одговарајуће издање његових дјела (ако их је било више). Невоља је у томе што су ријетка критичка издања па ће се узимати оно које је њему најближе. Пошто су одабрали писца и издање, аутори морају да одлуче какав ће рјечник писати. Концепција рјечника у првом реду зависи од његове намјене: на један начин ће се састављати рјечник намијењен проучаваоцима пишчевог дјела (историчарима књижевности, лингвистима и сл.) — користиће се научна апаратура, а на други начин онај који ће углавном читати шира публика.

3. У посљедње вријеме наша лексикографија почиње да хвата корак са свјетоком. Објављују се рјечници језика познатих писаца или појединих њихових дјела. Нашу пажњу посебно привлаче два рјечника. Први од њих је *Речник језика Петра II Петровића-Његоша, I, II*, који су израдили Михаило Стевановић и сарадници: Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић (Београд — Титоград — Цетиње, 1983). На почетку је Предговор *Сврха и начин израде овога дела*, који је написао М. Стевановић. Он ту говори о научним и општекултурним разлозима за писање рјечника појединих писаца и констатује: „И први такав описни речник на нашем језику смо већ ево израдили“ (VIII). Стевановић помиње један краћи рјечник мање познатих Његошевих ријечи, штампан раније као засебна књига јубиларног издања Целокупних Његошевих дела поводом стогодишњице pjesникове смрти (1951), који су написали Р. Бошковић и он (IX). Писац овог Предговора даље обавјештава читаоца о грађи за Речник (X—XI), о лексикографском поступку (види се да је то класични описни рјечник са одредницама, граматичком обрадом, дефиницијама и примјерима) (XIII), затим о дијалектизмима и архаизмима (XV), о упућивању на „реч којој се било по чему може дати преимућство“ (XXI), као и о рјечнику властитих имена на крају друге књиге (XXIII), о биљежењу акцената (XXIV—XXV), штампању најновијим правописом (XXV—XXVII) и означавању етимологије ријечи страног поријекла (XXVIII—XXIX). Иако је овај Речник већ оцјењиван, још није дата његова комплетна анализа. Али и без тога, на основу пажљивог читања, може се закључити, без обзира на одређене пропусте који су у оваквим радовима неминовни, да

је ријеч о значајном лексикографском дјелу. Оно је показало да је лексички фонд Његошевих дјела доста богат — према неким бројањима употријебљено је око 15 000 ријечи, с тим да је већина њих полисемична (в. Милија Станић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша I—II*, Јужнословенски филолог, XL, 213, Београд 1984). Поређења ради, поменимо да чувени *Рјечник Пушкиновог језика* садржи 21 191 ријеч, које се јављају у 544 777 ситуација.

Други рјечник о којем ће се нешто пише расправљати је *Речник поезије Милана Ракића* (Нови Сад, 1984). Написао га је Васа Павковић, који у Уводу говори о тоталној ексцерпцији грађе из 56 објављених Ракићевих пјесама (9 568 листића), о фреквенцијском рјечнику који долази послије општег, о лексикографској обради ријечи (ово је описни рјечник као и претходни). Аутор у уводним напоменама објашњава зашто није уносио податке о етимологији ријечи, а за примјере каже да су уношени они битни, карактеристични. *Речнику поезије Милана Ракића* могу се упутити извјесне замјерке, али то не умањује битније његове несумњиве квалитете. Послије објављивања ове књиге о пјесничком језику Милана Ракића много се више зна.

Поред описних постоје и други типови рјечника. На примјер, Милан Могуш је написао *Рјечник Марулићеве „Јудите“* (Марко Марулић, *Јудита*, Сплит 1988). Рјечник је урађен на основу компјутерске конкорданце (М. Могуш, *Напомене о овом издању и о Рјечнику Марулићеве „Јудите“*, 87). У њему су објашњена значења ријечи, примјери из текста нису навођени, али је дата укупна фреквенција одредница и фреквенција појединих њихових облика. За разлику од овог стручно написаног и корисног рјечника уз Марулићеву *Јудиту*, код нас се често као додаци књижевним дјелима објављују краћи рјечници непознатих и мање познатих ријечи и израза, који обично нису на потребном лингвистичком нивоу. Иако се анексни рјечници пишу за ширу читалачку публику, понекад посебно за ученике да би лакше разумјели дјела из школске лектире, они би морали да дају тачне и потпуне дефиниције оних ријечи које су заиста непознате већем броју читалаца (већином су то дијалектизми, архаизми и ријечи страног поријекла). На жалост, у пракси такви рјечници најчешће не удовољавају поменутиим захтјевима.

Охрабрује и чињеница да се припремају нови рјечници језика писаца (нпр. *Рјечник Марка Марулића*). Може се овдје поменути и један пројекат Матице српске из Новог Сада. Наиме, прије двије-три године писац ових редова почео је да ексцерпира грађу из *Сабраних песама Десанке Максимовић* (укупно шест књига), да би се по завршетку рада приступило писању *Речника поезије Десанке Максимовић*. Завршена је ексцерпција прве књиге

— укупно има преко 30 000 листића, пошто се ради о потпуној екскерпцији, која омогућава израду и описног и фреквенцијског рјечника. Како књиге нису истог обима, рачуна се да ће из свих шест књига бити исписано између 150 и 160 000 листића. За нашу науку и културу било би од великог значаја писање рјечника поезије чувене српске и југословенске књижевнице. Прикупљена грађа показује да лексика поезије Десанке Максимовић садржи велико богатство и ријечи и значења. Те ријечи иду углавном у савремени српскохрватски књижевни језик, али има такође дијалектизама и архаизама (в. о томе детаљније у моме раду *Језик поезије Десанке Максимовић и савремени српскохрватски књижевни језик*, Књижевност и језик, 1989, бр. 4). Штета је што је дошло до застоја у реализацији пројекта *Речник поезије Десанке Максимовић* — из финансијских разлога.

4. При изради рјечника језика писаца постављају се многа питања. Једно од њих је акцендовање одредница. У Предговору *Речнику језика Петра II Петровића Његоша* речено је: „акценте у овоме Речнику бележили [смо] држећи се Вук-Даничићева система, а не онога што карактерише говоре Његошева ужег завичаја, од којег се наш песник није могао много разликовати својим акцентом. . . . Иначе смо често остављали и акценте песникова ужег завичаја, што ће рећи акценте које је он сам употребљавао, уколико нису противуречили изложеним одликама акценатског система Вукова језика у Даничићевој кодификацији” (XXIV—XXV). Супротно овоме, у Уводу којим почиње *Речник поезије Милана Ракића* читамо сљедеће: „Одреднице нису акцентоване, јер речник није нормативног типа и акцендовање би представљало наметање данашњег књижевног акцента песниковом језику. Изузетно, акцентоване су оне речи код којих акценат има улогу диференцирања значења, исп. *бл̂го* : *бл̂го*” (8). Дакле, питање је: да ли акцентовати одреднице (понекад чак и ријечи у дефиницијама и у примјерима) или не акцентовати? Ријечи са акцентом који врши функцију диференцијално-семантичког знака свакако треба акцентовати, док у другим случајевима могу се али не морају ставити акценатски знаци. Ако се аутори рјечника определиле за акцендовање свих акцентогених одредница, наметнуће им се дилема: да ли биљежити књижевни акценат или пишчев изговор (уколико знатније одступа од књижевног, као што је случај са Његошем)? Мишљења стручњака су различита, али нама су ближа схватања оних који се залажу за биљежење пишчевог акцента, јер се на тај начин вјерније приказује ритам у дјелу. Ако састављачи рјечника не познају у потпуности пишчев акценат, онда је боље да га не стављају на одреднице (в. поменути приказ М. Станића који се односи на рјечник Његошевог језика, стр. 220). Додајмо овоме и информацију везану за *Речник поезије Десанке*

Максимовић: предвиђено је да се означава онај акценат који се чује у изговору саме пјесникиње (снимљен на магнетофонску траку, грамофонску плочу или на неки други начин).

Аутори оваквих рјечника морају да заузму јасан став у погледу односа језика писца према стандардном језику. У ствари, они могу да пишчев језик посматрају из перспективе књижевно-језичке норме и утврђују шта је, у нормативном смислу, застарјело, покрајинско и сл., а могу да језик писца схвате као самосталну цјелину која има своје посебне карактеристике (в. Милосав Тешић, *Речник језика писца у односу на општи речник*, Лексикографија и лексикологија, зборник реферата, Београд — Нови Сад, 1982, 304). Да је у Његошевом Речнику примијењена друга могућност, за неке одреднице била би нађена друкчија рјешења: *борац* би било упућено на *бојник*, јер је друга именица потврђена са више примјера, а *оштар* би се упутило на *остар*, које је заступљено са више примјера и са више значења.

Састављачи рјечника писаца принуђени су да, поред наведених, рјешавају и многе друге проблеме. Тешко их је све навести у једном овако кратком прегледу, али корисно је да бар неки буду назначени. Прво, о тешкоћама везаним за обраду ријечи из наслова. У *Речнику поезије Милана Ракића* уз одредницу *освит* налази се дефиниција „свитање, зора” и потврда: „Освит [наслов] (80)”. Ту наслов може бити поменути у самој дефиницији: *адађо* (*adagio*) значи „у музици: лагани став у већој композицији, овде наслов песме” (11). Кад је ријеч потврђена само у наслову, дефиниција се изводи из садржаја текста који слиједи. Цио текст, у овом случају пјесма, представља контекст за наслов, за ријеч која се дефинише. Навођење само наслова није довољна потврда за значење, али ни цитирање цијеле пјесме није могуће. Најбоље би било из веће цјелине навести као примјер оно мјесто које нешто ближе објашњава наслов, наравно ако такво мјесто постоји. Друго, при тоталној ексцерпцији грађе јавља се проблем исписивања ријечи које се у истом значењу понављају на блиском растојању: „А мени се увек допадало:/ кад су тице кроз ноћ летеле,/ кад је лишће тихо опадало;/ кад су сенке у сен слетале,/ кад ме људи нису волели./ кад су ствари души сметале” (Десанка Максимовић, *Сабране песме*, I књ., Београд 1985, 119—120 — подвукао М. Д.). Да ли писати *кад* на пет листића (сваки пут са стихом у којем се оно јавља и у комбинацији са првим стихом) или све стихове ставити на један листић, а у заглављу написати *кад* × 5? Други начин је рационалнији и значење везника *кад* је потпуније представљено у цјеловитом контексту.

5. Неколико напомена о рјечницима који исказивањем фреквенције ријечи пружају драгоцене податке о језику писца. Прије свега, они нас обавјештавају о бројчаном односу варијаната исте

ријечи. У Рјечнику Марулићеве „Јудите“ може се прочитати да је учестаност форме к 49, а ка 7, затим с 180 — са 32, кад 84 — када 35, сад 30 — сада 21, тад 30 — тада 16 (очигледно је преимућство краћих форми). Било би корисно за проучавање ритма да је у Фреквенцијском речнику, који долази иза основног Речника поезије Милана Ракића, посебно наведена фреквенција приједлога с а посебно са (дата је само бројка 55), а тако и кад — када, сад — сада, тад — тада (к нема парњака ка).

Бројањем ријечи у Фреквенцијском речнику долази се до са знања да су у Ракићевој поезији употребљене око 2 252 ријечи (има извјесних неслагања са одредницама из основног Речника). То је прилично велика бројка кад се зна да је било укупно 9 568 листића. С обзиром на то, али и на чињеницу да су многе ријечи полисемичне или у оригиналној фигуративној употреби, а неких уопште нема у данашњим рјечницима (*ромежити се* — „кострешити се, јежити се“), лако се да закључити да се ради о језичком богатству, а не о „језичкој и тематској оскудности“ Ракићеве поезије (Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 453).

Фреквенцијски речник показује да у Ракићевим пјесмама има синонима који се обично много разликују по фреквенцији: *гора* (8) — *планина* (4), *студен* (2) — *леден* (2), *драг* (10) — *мио* (2), као и антонима: *висок* (3) — *низак* (4), *младост* (2) — *старост* (6), *бео* (18) — *црн* (30). На основу овог рјечника, гдје су ријечи поредане по азбучном реду, сачињена је листа *Сто најфреквентнијих речи у Ракићевој поезији*. Листа је занимљива, поред осталог, по томе што се на њој налазе ријечи које се везују за непријатна осјећања, за нешто мрачно, тужно, за несрећу, бол: *стар, ноћ, црн, тама, беда, јад, суза, тужан, бол*, а има и ријечи којима се изражавају разна осјећања, чулност: *љубав, драга, жена, осећати, тело* („код Ракића углавном као симбол чулности“). Ово у потпуности потврђује мишљење историчара књижевности: „Савременом читаоцу ближи су други квалитети његове [Ракићеве] поезије, њен интелектуални песимизам, сензуализам“ (в. поменуто Деретићево дјело, 453).

6. Из досадашњег излагања види се од коликог је значаја рјечник језика једног писца. Поменути су и неки проблеми које морају да ријеше аутори оваквих дјела. Наравно, тешкоћа с којима није нимало лако изаћи на крај има много више. Указано је такође не одређене резултате постигнуте у нашим срединама. Али они се могу сматрати само добрим почетком шире активности у овој области. Због тога нам се чини оправданим понављање захтјева који је истакнут у наслову рада: рјечници језика писаца су велики задатак наше лексикографије.

Summary

*Milorad Dešić***DICTIONARIES OF THE LANGUAGES OF WRITERS —
A BIG TASK FOR OUR LEXICOGRAPHY**

This paper discusses the significance of dictionaries of the languages of writers, their types and ways of preparations, as well as some problems connected with making and editing such dictionaries.